

СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД ПРОЦЕДУРИ МЕДІАЦІЇ: ДО ПИТАННЯ ПРО ОСОБИСТУ УЧАСТЬ СТОРІН СПОРУ В МЕДІАЦІЇ

SUBJECT COMPOSITION OF THE MEDIATION PROCEDURE: ON THE ISSUE OF PERSONAL PARTICIPATION OF THE PARTIES TO THE DISPUTE IN MEDIATION

Кармаза О.О., д.ю.н., професор,
професор

Інститут післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Карашук К.Л., д.філос. права, медіатор,
приватний виконавець,

Голова Комітету з медіації та інших видів альтернативного врегулювання спорів при РПВУ,
Голова ГО «Асоціація медіаторів-правників України»

Асоціація медіаторів-правників України

Стаття присвячена аналізу суб'єктного складу відносин процедури медіації в Україні. Доведено, що Закон України «Про медіацію» використовує такі правові конструкції, як: «сторони медіації», «учасники медіації», «суб'єкт, що забезпечує проведення медіації» тощо, які мають різний зміст. Науково-практичний аналіз норм цього Закону доводить, що узагальнюючим поняттям є «учасники медіації», які охоплюють терміни «сторони медіації», «суб'єкт, що забезпечує проведення медіації». Разом з тим в юриспруденції пропонуємо вести мову про суб'єктний склад процедури медіації, а саме, про суб'єктів процесу медіації, наділених загальною та спеціальною правосудатністю і дієздатністю. Під суб'єктами процесу медіації розуміються всі учасники медіації, які мають права та обов'язки в аспекті проведення процедури медіації (мають цивільну та процесуальну правосуб'єктність). Встановлено, що суб'єктів процедури медіації доцільно класифікувати на дві групи: обов'язкові та не обов'язкові (залучені) суб'єкти медіації. До обов'язкових суб'єктів медіації, крім сторін медіації, відносяться медіатор (медіатори), суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, за умови, якщо сторони звернулися до нього стосовно проведення процедури медіації. Залученими суб'єктами медіації є особи, які визначено за домовленістю сторін медіації, як от: особи, що надають обов'язковим суб'єктам медіації організаційну, інформаційну та іншу допомогу у процесі медіації. Метою статті є науково-практичний аналіз суб'єктного складу відносин в процедурі медіації, їх класифікація. Стаття є внеском у наукову дискусію щодо захисту прав осіб в альтернативних (позасудових) формах захисту прав в Україні. Вона буде корисною для науковців, законотворців, практикуючих юристів та всіх, хто цікавиться правовими аспектами розвитку штучного інтелекту.

Ключові слова: медіація, позасудова форма захисту, суб'єктний склад, захист прав, судовий процес.

The article is devoted to the analysis of the subject composition of the mediation procedure relations in Ukraine. It is proved that the Law of Ukraine "On Mediation" uses such legal constructions as: "parties of mediation", "participants of mediation", "subject ensuring the conduct of mediation", etc., which have different meanings. Scientific and practical analysis of the norms of this Law proves that the generalizing concept is "participants of mediation", which includes the terms "parties of mediation", "subject ensuring the conduct of mediation". At the same time, in jurisprudence we propose to talk about the subject composition of the mediation procedure, namely, about the subjects of the mediation process, endowed with general and special legal capacity and capacity to act. The subjects of the mediation process are understood as all participants of the mediation who have rights and obligations in the aspect of conducting the mediation procedure (have civil and procedural legal personality). It has been established that it is advisable to classify the subjects of the mediation procedure into two groups: mandatory and non-mandatory (involved) subjects of mediation. Mandatory subjects of mediation, in addition to the parties to mediation, include the mediator (mediators), the subject that ensures the conduct of mediation, provided that the parties have contacted him regarding the conduct of the mediation procedure. Involved subjects of mediation are persons who are determined by agreement of the parties to mediation, such as: persons who provide mandatory subjects of mediation with organizational, informational and other assistance in the mediation process. The purpose of the article is a scientific and practical analysis of the subject composition of relations in the mediation procedure, their classification. The article is a contribution to the scientific discussion on the protection of the rights of individuals in alternative (extrajudicial) forms of protection of rights in Ukraine. It will be useful for scientists, legislators, practicing lawyers and everyone who is interested in the legal aspects of the development of artificial intelligence.

Key words: mediation, extrajudicial form of protection, subject composition, protection of rights, legal process.

Вступ. Всі суспільні правовідносини, які виникають між фізичними та юридичними особами в під час реалізації та захисту їхніх прав та виконання обов'язків, мають суб'єктний склад. Суб'єкти відносин мають відповідні права та повинні виконувати взяті на себе обов'язки. Процедура медіації не є виключенням. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про медіацію» суб'єктів медіації означено як «учасників медіації», до яких віднесено: 1) медіатора (медіаторів), 2) сторони медіації, 3) їхні представники, 4) законні представники, 5) захисники, 6) перекладач, 7) експерт, 8) інші особи, визначені за домовленістю сторін медіації. Тобто в Законі йдеться про широке коло суб'єктів відносин медіації, наділених правами та юридичними обов'язками (правосуб'єктність), та яких в юриспруденції можна класифікувати на різні групи. Разом з тим з цього Закону не зрозуміло чи є обов'язковою особиста участь сторін спору (конфлікту) під час проведення медіації? Чи можуть представники сторін спору (конфлікту) представляти, захищати їхні інтереси в процедурі медіації?

Принагідно звертаємо увагу на те, що хоча процедуру медіації досліджує та реалізує на практиці багато вчених та практиків, однак єдиної відповіді на порушені питання немає. Не дає відповіді на них й Закон України «Про медіацію». Тож в цьому аспекті наукова стаття є актуальною.

Отже, метою цієї статті є науково-практичний аналіз суб'єктного складу відносин в процедурі медіації, їх класифікація. Результати дослідження направлені на підвищення обізнаності суб'єктів процедури медіації під час реалізації та захисту їхніх прав та обов'язків в медіації. Стаття є внеском у наукову дискусію щодо забезпечення прав осіб на захист шляхом використання альтернативних (позасудових) форм захисту.

Результати дослідження. Закон України «Про медіацію» [1] (далі – Закон) не використовує юридичну конструкцію «суб'єктний склад» чи «суб'єкти процедури медіації», «суб'єкти відносин медіації» тощо, а відтак і не розкриває їх зміст. Разом з тим термін «суб'єкт» в цьому Законі використано двадцять разів в значенні «суб'єкта, що забезпечує проведення медіації» (статті 1, 6, 8, 9, 11,

14, 16, 18, 20, 21 Закону) та «суб'єкта освітньої діяльності» (статті 10 та 14 Закону), які наділені різними повноваженнями. Так, наприклад, повноваження суб'єкта освітньої діяльності передбачені ст. 10 цього Закону, а також Законом України «Про вищу освіту», а про повноваження суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, йдеться лише в Законі України «Про медіацію».

Ми звертали увагу на те, що Закон використовує такі правові конструкції, як: «сторони медіації», «учасники медіації», «суб'єкт, що забезпечує проведення медіації» тощо, які мають різний зміст. Пропонувалося також вести мову про суб'єктний склад медіації, а саме, суб'єктів процесу медіації, наділених загальною та спеціальною правосудністю і дієздатністю. Акцентувалося також увага на тому, що реалізація правовідносин у процесі медіації здійснюється на підставі принципу добровільності та за вільним волевиявленням усіх суб'єктів правовідносин. Доводилося, що юридичний зв'язок між суб'єктами процесу медіації відбувається через реальне використання ними суб'єктивного юридичного права та виконання суб'єктивного юридичного обов'язку, визначеного в законодавстві у сфері медіації, договорі про проведення медіації, правилах проведення медіації чи інших законах [2].

На нашу думку, зміст правосуб'єктності у процесі медіації – це можливість мати суб'єктивні юридичні права та суб'єктивні юридичні обов'язки, визначені законодавчими актами України у сфері медіації та/чи договором (правочиною), який передбачений чи не передбачений актами законодавства, але відповідає загальним засадам законодавства, а також здатність своїми діями реалізовувати та набувати нових суб'єктивних прав та обов'язків, нести особисто юридичну відповідальність за свої дії. Відтак у суб'єктів процесу медіації правосуб'єктність не є однаковою, оскільки, наприклад, медіатор та сторони медіації мають різні за змістом права та обов'язки тощо [3].

Під суб'єктами процесу медіації пропонуємо розуміти всіх учасників (фізичних та юридичних осіб), наділених правами та обов'язками, тобто які мають цивільну та процесуальну правосуб'єктність. Такий висновок, зокрема, слідує із ст. 1 Закону, за якою учасниками медіації є: медіатор (медіатори), сторони медіації, їхні представники, законні представники, захисники, перекладач, експерт та інші особи, визначені за домовленістю сторін медіації.

Разом з тим, щоб класифікувати в юриспруденції перелічених вище суб'єктів на групи слід брати до уваги норми й інших статей Закону.

Так, наприклад, відповідно до ст. 1 Закону сторони медіації – це фізичні, юридичні особи або групи осіб, які звернулися до медіатора (медіаторів) чи суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору) між ними шляхом проведення медіації та уклали договір про проведення медіації. Згідно зі ст. 5 Закону сторони медіації можуть у будь-який момент відмовитися від участі в медіації. Статтею 8 Закону передбачено, що сторони медіації самостійно визначають перелік питань, які обговорюватимуться, варіанти врегулювання конфлікту (спору), зміст угоди за результатами медіації, строки та способи її виконання, інші питання щодо конфлікту (спору) та проведення медіації. Тобто, сторони медіації відносяться до категорії (групи) обов'язкових суб'єктів медіації, які у разі їхнього вільного волевиявлення та їхньої згоди, реалізують («запускають») процедуру медіації, звернувшись до медіатора чи суб'єкта, що забезпечує проведення медіації. Без сторін медіації, без їхнього волевиявлення та волі, на які не має права ніхто впливати, процедура медіації не відбудеться в практичній площині. Тому виокремлення сторін медіації в окрему групу – групу обов'язкових суб'єктів процедури медіації є обґрунтованим.

Науково-практичний аналіз норм Закону доводить, що до категорії (групи) обов'язкових суб'єктів медіації, крім

сторін медіації, відносяться також: медіатор (медіатори чи ко-медіатори), суб'єкт, що забезпечує проведення медіації.

Слід також зазначити, що хоча суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, нами відноситься до обов'язкових суб'єктів, однак це відбувається за умови, у разі коли сторони до нього звернуться з метою організації процедури медіації. Тому ми підтримуємо вчених, які виділяють суб'єкта, що забезпечує проведення медіації, в окрему групу, оскільки це є юридична особа будь-якої організаційно-правової форми, що забезпечує надання послуги з медіації, веде реєстр медіаторів, але не є медіатором. Вченими слушно доводиться, що суб'єктами, що забезпечують проведення медіації, є здебільшого громадські об'єднання (насамперед об'єднання медіаторів), юридичні фірми та адвокатські об'єднання, надавачі соціальних послуг тощо [4].

В наступну категорію (групу) суб'єктів медіації пропонуємо віднести осіб, які визначено за домовленістю сторін медіації, а саме: це особи, що надають обов'язковим суб'єктам медіації організаційну, інформаційну та іншу допомогу у процесі медіації. Ними можуть бути представники сторін медіації (адвокат), перекладач, експерт та інші особи, визначені за домовленістю сторін процесу медіації (наприклад, експерт у галузі права тощо) [5].

Що ж стосується законних представників, то вони, на нашу думку, можуть відноситися або до категорії (групи) обов'язкових суб'єктів як, наприклад, законні представники неповнолітніх осіб, або до категорії (групи) осіб, які визначаються за домовленістю сторін медіації. Характер та зміст правовідносин, які виникають у процесі медіації, визначають їх приналежність до тієї чи іншої категорії (групи) суб'єктів медіації.

Такий висновок, зокрема, слідує із норм Цивільного кодексу України [6] та Закону України «Про медіацію», стаття 8 якого передбачає, що якщо стороною медіації є неповнолітня особа, вона приймає рішення з дотриманням вимог законодавства з урахуванням обсягу її дієздатності.

Відтак звертаємо увагу на те, що обсяг цивільної дієздатності фізичної особи встановлюється Цивільним кодексом України і може бути обмежений виключно у випадках і в порядку, встановлених законом (ст. 30 Кодексу). Статтею 32 Цивільного кодексу України визначено, що крім правочинів, передбачених ст. 31 Кодексу, неповнолітня особа має право: 1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами; 2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом; 3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи; 4) самостійно укладати договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунок); 5) самостійно укладати договір про отримання електронних довірчих послуг. Неповнолітня особа вчиняє інші правочини за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників. Відповідно до ст. 242 Цивільного кодексу України батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх дітей. Законним представником у випадках, встановлених законом, може бути інша особа.

Відтак процедура прийняття неповнолітньою особою, яка є стороною медіації, рішення повинна відповідати також нормам Цивільного кодексу України, а в юриспруденції може мова йти про віднесення законних представників – батьків (усиновлювачів) неповнолітньої особи до категорії обов'язкових суб'єктів медіації, оскільки закон визначив їх обов'язкову участь у медіації, де стороною медіації є неповнолітня особа – їх дитина.

Як вже зазначалося, ст. 1 Закону до сторін медіації віднесено: 1) фізичних осіб (в тому числі і неповнолітніх осіб), 2) юридичних осіб, 3) групу осіб, які звернулися до медіатора (медіаторів) чи суб'єкта, що забезпечує про-

ведення медіації, з метою запобігання виникненню або врегулювання конфлікту (спору) між ними шляхом проведення медіації та уклали договір про проведення медіації.

Тож, згідно зі ст. 24 Цивільного кодексу України людина як учасник цивільних відносин є фізичною особою. Статтею 80 цього Кодексу передбачено, що юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Разом з тим, ні цим Кодексом, ні Законом України «Про медіацію» не розкрито зміст терміну «група осіб». Відтак, на нашу думку, це є порушенням норм Конституції України в частині дотримання принципу юридичної визначеності, який є складовою принципу верховенства права (ст. 8 Конституції України). Зважаючи на норми Цивільного кодексу України, беручи до уваги норми Закону України «Про медіацію», пропонуємо під «групою осіб» розуміти: декілька фізичних осіб, декілька юридичних осіб чи змішаний формат: юридична (юридичні) особа та/чи фізична (фізичні) особа. Пропонуємо внести відповідні зміни в Закон України «Про медіацію» в частині розкриття змісту терміну «група осіб», який використано в ст. 1 цього Закону.

Слід також звернути увагу на те, що згідно зі ст. 92 Цивільного кодексу України юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Тобто, представлення інтересів в медіації від юридичної особи (сторони медіації) чи реалізація юридичною особою – стороною медіації прав та обов'язків в процедурі медіації відбувається, зокрема, з дотриманням вимог ст. 92 Кодексу, а саме, через її органи, які діють відповідно до установчих документів та закону.

Разом з тим, в практичній площині постає логічне питання: чи може представляти інтереси фізичної особи (сторони медіації), наприклад, її представник – адвокат, в тому числі й підписувати замість неї документи. Відповіді на це Закон України «Про медіацію» чітко не дає, а серед дослідників точаться дискусії. Тож пропонуємо розглянути норми Конституції України, Цивільного кодексу України в системному зв'язку із нормами Закону України «Про медіацію».

Отже, в ст. 1 цього Закону передбачено, що сторони медіації, які звернулися до медіатора врегулювати спір (конфлікт) шляхом медіації, укладають договір про проведення медіації, угоду за результатами медіації. Ключовою вимогою проведення медіації є взаємна згода сторін медіації (ст. 4 Закону). Згідно зі ст. 8 Закону сторони медіації самостійно визначають питання щодо конфлікту (спору) та процедуру проведення медіації. Інші учасники медіації можуть надавати консультації та рекомендації сторонам медіації, але рішення приймається виключно сторонами медіації. Тобто, в Законі закріплено імперативне правило про те, що «рішення приймається виключно сторонами медіації». Разом з тим виникає питання, чи це правило стосується всіх рішень, які приймають сторони медіації, чи тільки тих рішень, які приймаються ними після відповідних консультацій із залученими учасниками медіації.

Як нами вже доведено, фізична особа є обов'язковим суб'єктом медіації – стороною медіації. Однак прямої заборони про те, що медіатор не має права проводити медіацію з представником сторони медіації, який діє по довіреності на проведення медіації, Закон України «Про медіацію» не містить.

У зв'язку з цим зазначимо, що згідно із ст. 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством. Тобто фізичні особи загалом та сторони медіації зокрема здійснюють свої права за принципом «дозволено все, що прямо не заборонено законом».

Статтею 237 Цивільного кодексу України передбачено, що представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право

вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє. Представництво виникає на підставі договору (наприклад, довіреності), закону, акта органу юридичної особи та з інших підстав, встановлених актами цивільного законодавства. Відповідно до ст. 238 цього Кодексу представник може бути уповноважений на вчинення лише тих правочинів, право на вчинення яких має особа, яку він представляє. Представник не може вчиняти правочин, який відповідно до його змісту може бути вчинений лише особисто тією особою, яку він представляє. Відтак за ст. 239 цього Кодексу правочин, вчинений представником, створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє.

Для аналогії візьмемо норми Цивільного процесуального кодексу України, які направлені на захист прав, інтересів та свобод фізичних та юридичних осіб в судовому процесі, тобто обговоримо форму судового захисту.

Так, ст. 58 цього Кодексу передбачено, що сторона, третя особа, а також особа, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах іншої особи, може брати участь у судовому процесі особисто (самопредставництвом) та (або) через представника. Особиста участь у справі особи не позбавляє її права мати в цій справі представника. Юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництвом юридичної особи), або через представника [7]. Тобто, цей Кодекс передбачає самостійну участь сторони спору в цивільному процесі чи представництвом її інтересів – представником. Згідно із ст. 62 цього Кодексу повноваження представників сторін та інших учасників справи мають бути підтверджені, зокрема, такими документами: довіреністю.

На нашу думку, з метою завершення дискусії щодо порушеного вище питання пропонуємо внести зміни до ст. 1 Закону України «Про медіацію» та передбачити, що в процесі медіації можуть брати участь сторони медіації особисто (самопредставництвом) та/чи через представника, повноваження якого підтверджені довіреністю.

Висновки. Закон України «Про медіацію» використовує такі правові конструкції, як: «сторони медіації», «учасники медіації», «суб'єкт, що забезпечує проведення медіації» тощо, які мають різний зміст. Науково-практичний аналіз норм цього Закону доводить, що узагальнюючим поняттям є «учасники медіації», які охоплюють і «сторони медіації», і «суб'єкта, що забезпечує проведення медіації». Разом з тим в юриспруденції пропонуємо вести мову про суб'єктний склад процедури медіації, а саме, суб'єктів процесу медіації, наділених загальною та спеціальною правосудатністю і дієздатністю. Під суб'єктами процесу медіації пропонуємо розуміти всіх учасників, наділених правами та обов'язками в аспекті проведення процедури медіації, тобто які мають цивільну та процесуальну правосуб'єктність.

Суб'єктів медіації пропонуємо класифікувати на дві групи: обов'язкові та не обов'язкові (залучені) суб'єкти медіації. До обов'язкових суб'єктів медіації, крім сторін медіації, відносяться: медіатор (медіатори), суб'єкт, що забезпечує проведення медіації, у разі, коли сторони звернулися до нього щодо проведення процедури медіації. Залученими суб'єктами медіації є особи, які визначено за домовленістю сторін медіації, як от: особи, що надають обов'язковим суб'єктам медіації організаційну, інформаційну та іншу допомогу у процесі медіації.

Законні представники можуть відноситися або до обов'язкових суб'єктів як, наприклад, батьки неповнолітніх осіб, або до залучених осіб. Характер та зміст правовідносин, які виникають в процесі медіації, визначають приналежність законних представників до тієї чи іншої категорії (групи) суб'єктів медіації.

Доведено, що Законом України «Про медіацію» не розкрито зміст терміну «група осіб», який використано при визначенні змісту «сторони медіації». Пропонуємо під «групою осіб» розуміти: декілька фізичних осіб, декілька юридичних осіб чи змішаний формат: юридична (юридичні) особа та/чи фізична (фізичні) особа. У зв'язку з цим є необхідність внести відповідні зміни в Закон України

«Про медіацію» в частині розкриття змісту терміну «група осіб», який використано в ст. 1 цього Закону.

Також пропонуємо внести зміни до ст. 1 Закону України «Про медіацію» та передбачити, що в процесі медіації можуть брати участь сторони медіації особисто (самопредставництво) та/чи через представника, повноваження якого підтверджені довіреністю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про медіацію. Закон України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 3.07.2025).
2. Закон України «Про медіацію» Науково-практичний коментар. Судова практика. Зразки документів. Вид. 2-е доп. і перероб. За заг. ред. д.ю.н., професора Кармази О.О., д.ю.н., професора Кушерець Д.В., к.ю.н., доцента Федоренко Т.В., адвоката Домінгос Г. К: ВДК «Університет «Україна», 2025. 350 с.
3. Закон України «Про медіацію» Науково-практичний коментар. Судова практика. Зразки документів. Вид. 2-е доп. і перероб. За заг. ред. д.ю.н., професора Кармази О.О., д.ю.н., професора Кушерець Д.В., к.ю.н., доцента Федоренко Т.В., адвоката Домінгос Г. К: ВДК «Університет «Україна», 2025. 350 с.
4. Науково-практичний коментар до Закону України «Про медіацію». Київ: Видавництво РАЦІО, 2024, 100 с.
5. Закон України «Про медіацію» Науково-практичний коментар. Судова практика. Зразки документів. Вид. 2-е доп. і перероб. За заг. ред. д.ю.н., професора Кармази О.О., д.ю.н., професора Кушерець Д.В., к.ю.н., доцента Федоренко Т.В., адвоката Домінгос Г. К: ВДК «Університет «Україна», 2025. 350 с.
6. Цивільний кодекс України. Кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 3.07.2025).
7. Цивільний процесуальний кодекс України. Кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 3.07.2025).